

Vonzódások

BESZÉLGETÉS TÜSKÉS TIBORRAL

ALBERT ZSUZSA: *Ahogy az ember vonattal Pécs felé közeledik, ezen a hótalan Dunántúlon a sűrke meg a kék sávok valamiképpen azt a tájat idézik, ahol emberként lehet élni művelt földek között. Az ember néhol egy-egy fácányúkot lát felrebbenni, és akkor jön egy olyan város, mint Pécs, ami igen régóta a magyar kultúra központja. Amikor le szálltam a vonatról, Tüskés Tibor azt mondta, hogy ez a város a világ közepe, s utána rögtön Rómáról kezdett beszélni, amit szintén a világ közepének mondanak. Azt gondolom, Pécs lett Tüskés Tibor azzá a közismert irodalmi személyiséggé, akinek most ismerjük. Azonban beleolvastva munkáiba, azt látom, hogy Balatonszántódon született, amiről azt mondja, hogy tulajdonképpen nincs is.*

TÜSKÉS TIBOR: Úgy van. Az én matrikulámba bele van írva, hogy Balatonszántódon születtem, de valójában a térképen ez a hely nem található. Van a balatoni hajóközlekedésben Szántódrév, a vonat megáll Szántód-Kőröshegyen, és valamikor volt egy Szántódpusztva nevű közigazgatási egység. De valami furcsa módon nekem mégis akkor azt írták a születési anyakönyvi kivonatomba és a keresztlevelembé, hogy Balatonszántódon születtem.

A. Zs.: *Kik voltak a szülei? Sok-sok családi emléket mutatott a lakásban az előbb.*

T. T.: Apám vasutas volt, sőt a nagyapám is, és még a bátyám is az lett. Elmondhatom, hogy a családban tradíció a vasúthoz való kötődés. Apám Szántódra is úgy került, hogy odahelyezték, onnét pedig azért jöttünk el, mert Szántódon nem volt iskola, és akkor a MÁV megtette egy érdemes munkásának, hogy ha kérte, Szántódról behelyezték Nagykanizsára. Nekem csak hat év volt a szántódi tartózkodás. Következett az a város, ahol valójában apám is, anyám is születtek. Tehát ez számukra hazatérés volt. Az később derült ki, hogy apám valamikor verseket írt, és megmaradt az első világháborús naplója.

A. Zs.: *Amit éppen a közelmúltban adott ki.*

T. T.: Az úgy történt, hogy én újra bejárhattam azokat a színhelyeket, ahol ő annak idején húszéves katonaként a román fronton harcolt... Hát ennyi volt az az irodalmi indítás, amit apámtól kaptam. Anyámtól meg azt szoktam hallani, hogy tanítónő szeretett volna lenni.... Ez a Nagykanizsa az én diákkoromban – mert hát az elemi népiskolát is, meg a középiskolát is ott jártam, ez összesen négy meg nyolc, tehát tizenkét év – egy kisváros volt, egy dunántúli kisváros. Nem megyeszékhely. A megyeszékhely Zalaegerszeg volt. De ezt a várost Nagykanizsa mélyen lenézte. Úgy leérettségiztem Kanizsán, hogy soha a megyeszékhelyen nem jártam, csak felnőttkoromban jutottam el. Nagykanizsában volt egy sajátos tartás. Kanizsa vára fontos szerepet játszott a magyar történelemben. Sokáig Kanizsa volt Zala megyében a fontosabb, az urbanizáltabb hely. Nagykanizsán nagy forgalmú üzletek voltak, olyan csemegekereskedés, amelynek hajói jártak az Adrián, és keletről hozták a fűszereket. A monarchiabeli Magyarországra gondolok. A fővárost, Pestet a tengerrel összekötő vasútvonal itt vezetett keresztül. Joyce Ulyssese, Bloom úr Szombathelyen át az Adriára Kanizsán keresztül utazott... A város egyetlen gimnáziumába írtak be a szüleim.

Piaristák tanítottak. A mi osztályunk volt az utolsó végzős piarista osztály, mert 1948-ban az iskolák államosításával és a rend feloszlásával ez a fajta oktatás jó időre megszűnt, illetve igen szűk területre szorult Magyarországon. Mit adott nekem ez az iskola? Ha behunyom a szememet, és visszagondolok azokra az évekre, mi jut eszembe? Adott egy érzelmi gazdagságot és egy gondolkodásbeli nyitottságot. Ezek a tanárok valóban tanárnak készültek. Talán inkább tanárok és pedagógusok voltak, mint papok. Szerzetesek voltak, akiknek egész élete, a nap huszonnégy órája azt szolgálta, hogy bennünket gazdagítsanak. Ennek az iskolának egyébként sok jeles diákja volt. Deák Ferenc, Hevesi Sándor, Fejtő Ferenc... Ez az iskola személyválogatás nélkül magához tudta fogadni a diákokat. Ott nem érezhetett se társadalmi ok, se felekezeti másság miatt megkülönböztetést a diák. (Szemelvény. Zrínyi Miklós: Az idő és a hírnév.)

Hetedikes lehettem... 1947-ben egy vasárnap délelőtt, a diákmise után átvonultunk a tornaterembe. Ez volt az a hely, ahol színpad is volt, meg sok diák is elfért. Budapestről írók érkeztek, a Vigilia és az Új Ember munkatársai. Rónay Györgyre és Kunszery Gyulára emlékezem. Nagykanizsán, Zrínyi városában Rónay György a költő Zrínyi Miklósról beszélt. Nagykanizsán sok minden emlékeztetett Zrínyire. Utca, sportegyesület, dalárda viselte a nevét. Volt a Zsigárdi-erdőben egy fa, amelyet úgy hívtak: Zrínyi-fa.

A. Zs.: *Magának pedig van egy könyve Zrínyiről, és írt egy könyvet Rónay Györgyről.*

T. T.: Igen. Talán nem írtam volna meg ezeket a könyveket, ha nem kanizsai diák lettem volna, aki járt a Romlottvár területén, túrta a földjét, keresett és talált ott kormos téglát meg törött pipát, és nem találkoztam volna azon az irodalmi matinén Rónay Györggyel. Mert amikor már pesti egyetemista voltam, neki mutattam meg először az írásaimat... Még egy emlékezetes találkozásom volt Kanizsán az élő irodalommal. Az érettségim két elnökünk volt. Az egyházi elnök a pécsi cisztercita gimnázium igazgatója, Mayer Móric, és a világi elnök egy aranykeretes szemüvegű civil férfi, akiről később tudtam meg, hogy Palkó Istvánnak hívják, és szombathelyi tanár. Az élő irodalommal kapcsolatos tételt húztam. Ez az egyházi iskolában így volt megfogalmazva: „Katolikus költők.” Tehát beszéljek Sík Sándorról, Harsányi Lajosról, Mécs Lászlóról. Miután előadtam tudományomat, a civil elnök megkérdezte: hallottam-e Weöres Sándor nevét? Azt válaszoltam, igen, hallottam, úgy kell írni, hogy dupla vé, e-ö-res Sándor. „Na, és tudna valamit róla mondani?” Egy folyóirat került akkoriban a kezembe. Diárium volt a címe. Ez egy nagyon érdekes, színvonalas, irodalmat népszerűsítő folyóirat volt, és ebben találkoztam olyan Weöres Sándor-versekkel, amelyeket későbbi köteteiben *Ócska sírversek* címmel olvastam.

A. Zs.: *Hogyan került a Diárium Kanizsára?*

T. T.: Azt is tanáromtól kaptam. Az egyik órán abból olvasta föl Várkonyi Nándor egyik tanulmányát. Egy részletet *Az elveszett paradicsomból*. És hogy ennek a történetnek is a folytatására utaljak: később, sok év múltán módom nyílt Várkonyinak ezt a munkáját, ami kéziratban maradt, kiadni Pécsen a Pannónia Könyvek sorában... Visszatérve az érettségire: Palkó István kérdésére Weöres Sándornak ezt a sírversét idéztem: „Ím, itt nyugszik / Édes Ignác, / Megyeszerte / Híres cukrász, / Elvitte egy / Rémes eset, / Nem készít már / Krémeseket.” Ezzel aztán a szigorú elnököket is sikerült egy kicsit megmosolyogtatni. (Szemelvény. Weöres Sándor: *Ócska sírversek*.)

T. T.: Talán ezek lehettek azok az indítékok, amelyek arra készítették, hogy az érettségi után a bölcsészkarra jelentkezsem. 1948 szeptemberében még a Pázmány Péter Tudományegyetemre iratkozhattam be. Igen ám, de akkor kezdődött a magyar történelemben az a – mondjuk így – négy szűk esztendő, amit a személyi kultusz korszakának szoktak nevezni. Én inkább az elszemélytelenítés és az elszemélytelenülés négy évének, négy szűk esztendejének mondanám, mert az a négy év mindenre jó volt, csak arra nem, hogy azt az indítást, amit a nagykanizsai kegyes atyák adtak, kamatoztassam. Persze azért talán az egyetemnek ez az éhkoppja is – tehát az a körülmény, hogy még szellemi táplálékhoz sem jutott egy érdeklődő bölcsész, legalábbis jó táplálékhoz – kialakított valamiféle igényt. Tehát az a fajta hiány, ami abból származott, hogy az egyetemi előadásokon vagy a könyvtárakban a valódi értékektől el volt rekesztve egy akkori bölcsész. Ezt elmondani vagy földézni a mai fiataloknak, szinte hihetetlennek tűnik. Volt olyan szobatársam, aki a szegényeknek gyűjtött, emiatt letartóztatták, internálták, természetesen az egyetemről is kidobták. Kassák Lajos *Egy ember élete* című önéletrajzát csak különleges kutatói engedéllyel és helyben olvashattam el az Akadémia könyvtárában... Már akkor hallottam az egzisztencializmusról. És olvastam Sartre tanulmányát, amit erről írt. Azt is tudtam, hogy Camus *A közöny* című regényét Gyergyai Albert lefordította. Professzorom volt Gyergyai Albert, akit nagyon szerettem, tiszteltem és csodáltam. Előadásain, szavain szinte csüngtem. De amikor odamentem hozzá, és megkértem, hogy professzor úr, nem tudná kölcsönadni Camus említett regényét, én franciául nem tudok, akkor azt mondta: „Ne emlékeztessen ifjú barátom botlásomra, hogy azt a regényt meggondolatlanságból valaha lefordítottam.” Vagy ha arra gondolok, hogy a Széchényi Könyvtárban volt egy szúrós szemű, gombszemű könyvtári felügyelő, aki – egyébként közepes tehetségű költő volt, ahogy később megtudtam – azzal foglalkozott, hogy kéréscéduláinkat ellenőrizte. És ha arra, mondjuk, Thurzó Gábor vagy Rónay György nevét írtam, visszadobta azzal, hogy ezek klerikális szerzők. Én pedig, tudja, hogy mit akartam olvasni? Szondi Lipót tesztkönyvét, mert hát már akkor ismertem azokat a tesztfényképeket. De még többet akartam tudni. Jungról is, Freudról is. A pszichológia érdekelt. Ő pedig csak annyit tudott Szondiról, hogy Svájcban él, és burzoá ideológiát képvisel, és a kérést visszadobta. De egy bölcsészbe mindig szorul egy kis rafináltság. A következő alkalommal a kéréscédulára már nem Szondi nevét írtam, hanem azt, hogy Sztálin: *A dialektikus és a történelmi materializmus*. Csak éppen a szám, a könyv jelzete, „helyrajzi száma” volt a Szondi-féle tesztkönyvé, és a derék könyvtári raktáros eszerint hozta ki a könyvet. És amikor odaadta, mondta, hogy hallgató úr, ez nem ám az a könyv, amit maga kért. Mondom: „Jó, jó, csak hagyja itt...” És akkor, ha reggel kilenc órakor oda beültem, és megkaptam a könyvet, akkor egész nap, legalább öt óráig vagy kilenc óráig, amíg maradtam, akár a zárásig nálam lehetett. Csak arra kellett vigyázni, hogy amikor visszaadom, jól tornyozzam föl a könyvcsomót, ami alá rejtettem Szondi könyvét.

A. Zs.: *Egyébként egész eddigi munkásságán meglátszik ez a hallatlan nyitottság – az irodalomban is, meg másban is, mert hát ugye nem beszélék most arról a sok könyvről, amit utazásairól meg egyéb mindenről írt –, hogy nem lehet azt mondani: Tüskés Tibor most csak ezeket szereti, most csak azokat szereti a kortárs magyar irodalomból.*

T. T.: Ez a „mindenevés” lehet hátrány is. Mert hallottam már, hogy valakire azt mondták: olyan sokoldalú, hogy tulajdonképpen már egyénisége sincs.

A. Zs.: *Azt hiszem, egy kritikusnál ezt nem így kell felfogni.*

T. T.: A sokoldalúságot persze én sem tartom bűnnek, de azt azért hozzáteszem, hogy a sokoldalúságnak is legyen valami rendező elve, legyen gerince. Na most akkor, ha szabad arról beszélni, hogy a magam hite szerint ebben a sokoldalúságban – tehát tájesszé és írói portré, történelem és irodalom, pszichológia és akár természettudomány – mi az, ami valamiféle rendező elvet ad, akkor azért – azt hiszem – meg lehet ezt találni. Talán az olvasó is észreveszi, aki ezeket a könyveket a kezében tartja, hogy egyetlen szerzőjük van. Ebben a sokoldalúságban talán azt a tulajdonságomat látom megvalósulni, amiről azt kell mondanom: mindig az a viszony érdekelt, ami az embert a környezetéhez fűzi.

A. Zs.: *Gondolván a munkáira, azt mondom: ez az ember lát és gondolkodik; helyreteszi, „megemészti” a világot maga körül.*

T. T.: Németh László egyik könyvének címében találkoztam ezzel a kifejezéssel: *A kísérletező ember*. Aztán kerestem még a szóhoz, a kísérletezőhöz társakat: kérdező, kételkedő, kíváncsi. Azt hiszem, az ember szellemi növekedésének, gyarapodásának alapja, hogy kérdezzen, hogy soha ne elégedjen meg a kész válaszokkal, hogy merjen kételkedni, hogy legyen kíváncsi. A dolgokat, a világot csak ez viszi előre. Talán ez volt az, ami túl tudott emelni azon a keserves, négy szűk esztendőn is, hogy amit én akkor az egyetemen kész ismeretként hallottam, vagy kötelező olvasmányként el kellett olvasnom, arról azt gondoltam: nem biztos, hogy úgy van.

A. Zs.: *Megint ugorhatunk egyet. Voltak tanári évei...*

T. T.: Egy évet tanítottam Dombóváron, ahová – talán mondhatom – egy kicsit száműzetésbe érkeztem, mert a bölcsészkar elvégzése után egy elosztóbizottság elé kerültünk...

A. Zs.: *Ugye 1952-ben?*

T. T.: Igen, '52-ben, ahol megmérték a mire való képességünket, és a lehetőségeinkhez szabták az utunkat. Amit akkor véleményként kialakítottak rólam, a történelem egy forgószele elém sodort. Akkor, amikor 56-ban ezeket a szigorúan titkos dossziékat az érintettek kezébe adták. Nos, ebben a dossziében elolvashattam egyik professzorom rólam megfogalmazott véleményét, s mivel szó szerint őt idézem, talán nem szerénytelenség, ha elmondom, hogy ezt írta: „Tudományos munkára alkalmas képességei szerint. Aspirantúrára nem javasoljuk ideológiai fejletlensége miatt.” Majd következett a részletes jellemzés: „Apja vasutásból lett vasúti tisztviselő. Jó képességű, tehetséges, szorgalmas. Fejlődését megnehezíti vallásossága. Ha erről beszél, részint hangoztatja a szabad vallásgyakorlás alkotmányos biztosítékait, részint arról beszél, hogy a materializmust nem lehet átvenni, azért meg kell küzdeni. A bizottság úgy látja, hogy őszintesége garancia további jó irányú fejlődésére. Az egyház helyzetéről meglehetősen formálisan, tartózkodóan beszélt, a saját vallási kérdéseiről nyíltan, a lényegre érintően. A tanári pályára elhivatottságot érez, erről komolyan és meggyőzően beszél. Erős ideológiai vezetésre van szüksége. Javasoljuk középiskolai tanárnak Dombóvárra.” Egy évig tanítottam csak ott. Ennek az egyetlen tanári évnek mégis sok mindent köszönhetek. Még '52 őszén visszakaptam egy felbontott borítékot, a levél hiányzott belőle, amit egy Pesten élő tanáromnak küldtem. Hogy ki küldte vissza a borítékot, nem tudom, de a tanáromat akkor letartóztatták. Aztán emlékezem arra is, hogy a következő év tavaszán három napig gyászzené szólt a rádióban, mert Sztálin meghalt. Majd jön a „júniusi program”, és jön az „olvasás”, az „oldódás”, és akkor kértem, hogy Dom-

bóvárról a közeli városba, Pécsre helyezzenek. Ez se volt könnyű, mert igazgatóm azt írta áthelyezési kérelmemre: „Nevezett, megítélésem szerint házasságát abból a célból kötötte, hogy Pécsre nyerjen áthelyezést.” Hát így kerültem Pécsre, a Janus Pannonius gimnáziumba. A dombóvári egy évvel együtt összesen húsz esztendőt tanítottam. Ennek a húsz évnek, az iskolában eltöltött két évtizednek nagyon sokat köszönhetek. Azt is elmondhatom néhány könyvemről, hogy nem is én írtam őket, hanem a tanítványaim. Vagy legalábbis a tanítványaim nélkül soha nem írtam volna meg.

A. Zs.: *A vers- és novellaelemzésekre gondol?*

T. T.: Azokra is, meg az olyanra, mint a *Babits és Pécs...* '53-ban Pécsen valamelyik osztályban, a harmadik vagy a negyedik gimnáziumban irodalmat tanít egy huszonhárom éves tanár, és azt olvassa a tankönyvben, hogy Babits Mihály pécsi diák volt. Babits '41-ben halt meg, '53-ban mindössze tizenkét év telt el a költő halála óta. Nekem ma tizenkét év iszonyúan rövid idő. Akkor persze ez a múlt volt, a történelem. És ezekkel a diákokkal megélhettem azt az élményt, hogy ők valamiképpen a diák Babits Mihály utódai itt Pécsen, én pedig valami módon talán a tanár Babits Mihálynak lehetek az utóda. És akkor ezek a diákok, egy irodalmi szakkör tagjai elkezdik keresni Babits pécsi nyomait. Egyébként akkor, '53-ban Babits neve nem éppen jól hangzó név volt, inkább az individualizmus, a polgári magány költője, és más efféle jelzővel ellátott, háttérbe szorított költő volt. És akkor ezek a diákok Pécsen még megtalálják Babits élő osztálytársait, akik a kis Babits Misiről mesélnek. Megtalálnak Babits-kéziratokat, megtalálják Pécsen élő rokonaihoz írt leveleit. És megtaláljuk Lovász Pált, aki a Janus Pannonius Társaság főtítkára volt, s aki 1931-ben meghívta Babits Mihályt Pécsre... Így gyűltek a dokumentumok, és megérett egy, diákoktól igazán nem várt gondolat: legyen emléktábla annak a diákszobának a falán, ahol Babits Mihály Pécsen lakott. És akkor ennek az iskolának, a Janus Pannonius Gimnáziumnak az irodalmi szakköre emléktáblát állított egy pécsi ház falán. (Szemelvény. Babits Mihály: Utca, estefelé.)

A. Zs.: *És hogyan került később a Jelenkorhoz? Ahol Csorba Győző a Sorsunk hagyományát folytatta, és adta meg Pécs város irodalmi légkörének a jellegét, s ebbe kapcsolódott – gondolom – Tüskés Tibor is.*

T. T.: Amikor egy értelmiségi ember egy olyan városba kerül, melyet nem ismer, és mégis munkaterületként kap, azt hiszem, jól teszi, ha megismeri annak a településnek a múltját, s ha szellemi ember, netán tanár, netán irodalomtanár, akkor az irodalmi múltját. Így folytatódott a mi vizsgálódásunk a múltba visszamenőleg, és egy kicsit talán előre is, mert az élő írókkal is találkoztunk. Említettem Lovász Pál nevét, aki – mint a társaság volt főtítkára – nagyon sokat mesélt arról, hogy mi volt itt, Pécsen a harmincas és a negyvenes években.

A. Zs.: *Ez a Janus Pannonius Társaság volt...*

T. T.: Igen, a Janus Pannonius Társaság... Őnála találkoztam Várkonyi Nándorral, aki a Sorsunk szerkesztője volt. Annál az emléktábla-avatásnál, amiről az előbb beszéltem, ott volt a hallgatóság soraiban Bárdosi Németh János: ő akkor és ott nyújtotta a kezét. Csorba Győzővel egy irodalmi est előtt találkoztam, és ismerkedtem meg. Ezek az élő emberek a maguk kéznyújtásával közvetítették számomra az értéket, egy olyan értéket, ami itt, Pécsen – talán nem túlzás, ha azt mondom – a Gellért-legendától és Janus Pannoniustól kezdődően az itt járt Csokonain, Petőfin, Vörösmartyn és az itt diákoskodó Vas Gerebenen, Surányi Miklóson, Babits Mihályon keresztül a jelenig ér.

Ehhez azért hozzátartozik az is – ezt most már megismerve Pécs irodalmi életét, én mondom –, hogy azért ez nem egy töretlen ív a kezdetektől a maig, hanem hullámhegyekből és hullámvölgyekből áll.

A. Zs.: *Létesült egyetem, aztán megszűnt az egyetem.*

T. T.: Nagy Lajos egyetemet alapított, de jöttek a törökök. Aztán volt itt a reformkorban egy virágzó diákváros, de követte a Bach-korszak tespedtsége. Aztán volt a századforduló idején egy újabb virágzás, a város megmagyarosodása. Majd volt a Janus Pannonius Társaság. De mi követte? 1948-ban a társaság és a Sorsunk lefejezése. Majd megint volt egy kezdemény a Dunántúl című folyóirat körül '52-től '56-ig, ennek a folyóiratnak már én is olvasója lehettem, amit megint mi követett? A szerkesztő meg néhány munkatárs börtönbe zárása. Az érintettek jó része elköltözött Pécsről. Tehát egy vákuum-helyzet keletkezett. Szántó Tibor, Őrsi Ferenc börtönben ült. Kalász Márton, Galsai Pongrác, Telegdi Polgár István elköltözött Pécsről. Mi pedig akkor itt voltunk fiatalok, akik már olvastuk a Dunántúl utolsó számait. Bertha Bulcsunak már a kéziratát is elfogadták közlésre, '56-ban már én is publikáltam. És akkor mi, fiatalok egy olyan lehetőséghez jutottunk, hogy valamit megint csináljunk. És '58-ban engedélyt adtak egy új folyóirat indítására. De a lapot kezébe adták egy olyan valakinek, akinek a nevét itt úgy emlegették: a „sanda Mészáros”. Aki egynémely, Pécsen akkoriban tevékenykedő író börtönbe juttatója volt. Fölismerték csakhamar, hogy nem lehet egy irodalmi folyóiratot rábízni, mert újságírónak is közepes volt, és úgy szerkesztett, hogy előbb a pisztolyát kitette az íróasztalra: „Na, most beszéljük meg a kéziratokat.” Akkor én a folyóirat mellett működő lektorátus vezetője voltam, így kerültem a folyóirat-szerkesztés közelébe. „Volt egy szent szándékunk, gyönyörűket írni.” A folyóiratot 59-től 64-ig szerkesztettem, részben azoknak a pécsieknek a támogatásával, akiket említettem, részben az innét elszármazottak megkeresésével. Mert az is jellegzetessége ennek a pécsi irodalomnak, hogy akik itt felnőttek, és már másutt bontakozott ki a pályájuk, mindig szívesen emlékeztek vissza Pécsre, és Kodolányi Jánostól Weöres Sándorig, Mándy Ivántól Mészöly Miklósig közölhette a folyóirat az írókat.

A. Zs.: *Egy időben a Jelenkort tartottam a legjobb folyóiratnak, és gondolom, ezzel nem vagyok egyedül. Éppen abban az időben.*

T. T.: Azt, hogy milyen folyóirat volt a Jelenkor, mivel még élek, mondják el mások. Nemrég került a kezembe egy levél. Rónay György írta, 1961. május 1-jén kelt. Ma már irodalomtörténeti dokumentum. Idézek belőle: „Levelednek igen örültem; bizonyára nem kell magyarázgatnom, hogy miért. S mindjárt ezzel kapcsolatban hadd mondjak el valamit. Bizonyára észrevetted, hogy egynéhány embert már »irányítottam« hozzád; az egyre jobb Jelenkorból látom, és köszönöm, hogy szívesen fogadod és istápolod őket. – Mondom: egyre jobb a Jelenkor. És igen nagy örömmel láttam a te megsúlyosodott szerepedet; meglátszik azóta a lapon a jóízűség és tájékozottságod. De – és most térek rá arra, amit talán kissé furának fogsz tartani, éppen éntőlem. S talán nem veszed rossz néven, ha az öregebség és a barátság jogán elmondom ezt. Én a pécsi, helyi viszonyokat nem ismerem – az erőviszonyokat sem. Azt tudom, hogy itt Pesten a vidéki lapokról ilyesforma a vélemény: a debreceni a »narodnyik«, a szegedi a szektás, a pécsi a »polgárius«, sőt egyes rosszindulatúbbak szerint a »re-vizionizmus« felé hajlik, örököséként a Dunántúlnak. Hogy ez így van-e, nincs-e így, azt nem is vitatom; elég ténynek a – szórványos – vélemény. Nos, érzésem szerint ezt a véleményt, illetve ennek esetleges következményeit nem árt valamennyire kiparí-

rozni. Az ilyen dolgok többnyire sosem a jelenben hatnak, hanem adódhatnak egy pillanat, egy helyzet, egy esetleges »irodalompolitikai« mozzanat, amikor egyszerre élesen »aktualizálódnak«, visszafelé is hatva. A Jelenkorban ott láttam, csak úgy kapásból (és nagy örömmel láttam) Weöres Sanyi nevét, például, s ott láttam Hernádi Gyuláét is, szintén örömmel. Nos, nehogy egyszer valaki valahol, rosszindulattal, ártó vagy gáncsoló szándékkal, bedobhassa a nálunk többnyire nem tények, hanem szólamok szerint igazodó »köztudatba«, hogy a Jelenkor szállásadója vagy szálláscsinálója az éppen most deresre vonás alatt álló ún. »egzisztencializmusnak« (épp Hernádi az egyik »vádlott«), nem tudom, nem volna-e jó, ha a Jelenkor (azaz mint főszerkesztő, te) bizonyos »egyensúlyozási« szándékkal időnkint (ha még nem történt volna meg) cikket, novellát kérnél olyan pesti (vagy nem pesti) írótól, kritikusoktól, akik köztudomásúan és határozottan marxisták. Gondolok például olyanokra, mint [...] – mindebből bizonyára sejted, mire gondolok. Elejét venni annak, hogy a lapot olyasféleképpen nézzék, mint »gyanúsat«; elejét venni annak, hogy egy jóég tudja, mikor összeütdendő olyasféle »enciklikában«, mint amit a kritikáról adtak ki legutóbb, terhelő példaként a Jelenkort idézgessek. Nem mondom egy szóval sem, hogy bármiféle ilyen veszély fönnállna; de mindig fönnállhat, s ahol a sokfajta fúrás oly nagy divatban van, mint sajnos nálunk, a lehetőségeket is lehetőleg a legkisebb százalékra ajánlatos redukálni. Mindez, úgy vélem, a lap mostani irányának, izlésének stb. semmi változtatását nem kívánná, csupán az előre számító okosság diktálná – véleményem szerint – ezt a fajta tájékozódást, persze ebben is mindenképpen azért a jó színvonalat tartva szem előtt. Remélem, nem veszed rossz néven, hogy effajta tanácsokkal beleokvetetlenkedem a dolgodba; bizonyára nem kell mondanom, hogy azért teszem, mert egy nagyon felelős poszton a barátomat féltém, s mindazt, amit az ő jelenléte jelent ezen a poszton."

A. Zs.: *Fantasztikus... Én a Rádióban dolgoztam akkor, sokkal kevésbé fontos szerkesztőként, de én is csak úgy tudtam dolgozni, hogy mindig voltak mögöttem ilyen emberek. Például Rónay Györggyel is jóban voltam. És néha kimondva, néha megéreztetve figyelmeztették az embert. És azért lehetett meglelni, mert ott voltak mögöttünk, és az a furcsa, hogy ezt nem vették észre a vizslató szemek.*

T. T.: Rónayt nagyobb látóköre, az a tény, hogy Budapesten élt, olyan ismeretekhez juttatta, amelyekkel mi nem rendelkezünk itt, s így ártatlanok voltunk. „Bűnözéseink” mögött is ott volt ez a tájékozatlanság. Persze tanácsa nemcsak a mi makacsságunk miatt nem használt, hanem azért sem, mert azok az általam kipontozott nevek nem voltak készek nekünk kéziratot adni. Nem tudom, hogy miért. Talán olyan sokfelé hívták őket? Mi legalábbis hiába kértünk kéziratot a kor eme jeles, futtatott, protokoll-listán szereplő íróitól. Nem nagyon kaptunk. Kaptunk viszont néhány év után dádákat, mert azért pár évig még elszerkesztettük a folyóiratot. '64-ben „köszönték meg” a munkámat. De úgy jöttem el, hogy azt éreztem: érdemes munkát végeztem. És az idő, azt hiszem, igazolta a vállalást. Azt, hogy – akár kudarccal is, akár megcsúfoltatás árán is – mégis az értéket volt érdemes szolgálni, nem pedig alkalmazkodni a kor kívánalmaihoz, olyan igényekhez, amelyeket percemberkéek fogalmaztak meg, akiket a történelem szele elsodort azóta.

A. Zs.: *Utána újból tanított?*

T. T.: Utána emelt fejjel visszamentem ugyanabba az iskolába, ahol korábban tanítottam, a pécsi Janus Pannonius Gimnáziumba, és egészen '73-ig köztanári szolgálatot láttam el ebben az iskolában.

A. Zs.: *Most eszembe jutottak azok a monográfiák, amelyeket Rónay Györgyről írt, aztán Pilinszkyről, Nagy Lászlóról, Csorba Győzőről, Kodolányi Jánosról. Volt idő, amikor azt gondoltam, hogy a költők azok, akik elsősorban érdeklődése előterében állnak, de most, hogy Kodolányi nevét mondom... Ezt talán a dunántúliság magyarázhatja. Sok mindenkől tevődik össze egy ember érdeklődése. A kritikus, ugyanaz a kritikus hogyan látja egyfelől Nagy Lászlót, másfelől Pilinszkyt? Jó költő mind a kettő.*

T. T.: Az biztos... Tehát az a kérdés: hogyan fér meg egy kritikus vagy irodalomtörténész asztalán?...

A. Zs.: *Én meg tudom érteni, mert az én asztalomon is megfér. Csak...*

T. T.: Azt szoktam mondani: a különbségek nem kizárják, hanem kiegészítik egymást. A különböző értékek elviselik egymást. Nemcsak egy csodálatos barokk műtárgy vagy bútordarab fér meg egy egyszerű klasszicista bútorral vagy műtárggyal egy lakásban, hanem – azt hiszem – a különböző irányt, ízlést, ars poeticát valló költők is megférnek egymással... Ezeket a könyveket úgy fogom föl, mint ahogy a festőművész a portrészítést. A festészet sajátos műfaja a portré. Ahogy a jó portré egyik velejárója, hogy nemcsak az látható a képen, akit ábrázol, hanem benne van a portrészítő kezevonása is, ezeknek a könyveknek is, mindegyikének megvan valamiféle személyes indítása. Hogy miért nem X-ről vagy Y-ról vagy Z-ről írtam, azt nem tudnám megmondani, de hogy miért ezekről az írókról készítettem portrét, annak minden esetben megvan valamiféle személyes indítása. Pilinszky varázslatos hangja ragadott meg, amit Pécsen hallottam először, amikor 1960-ban itt járt... Kodolányi bennünket, fiatalokat közel engedett magához. Egyszer Akarattyán fölkerestem, kéziratot kértem és kaptam tőle... Hogy Rónayról miért írtam? Azt talán az elmondottak után nem kell külön indokolnom.

A. Zs.: *Kihagytam az előbb Illyést, akiről ugyancsak könyvet írt. Akarattyáról, a Balatonról jutott eszembe.*

T. T.: Igen, hát Illyéstől is közöltünk kéziratot. Ő az, aki igazán párizsi is, dunántúli is egyszerre. Aki a dunántúliságnak Babits mellett a legjobb megfogalmazója. „Hű nevelőm, dunántúli dombok, / ti úgy karoltok, hogy nem korlátoltok, / nem fogtok rabul, amikor öleltek, / ti úgy öveztek, hogy égig emeltek!”... Úgy gondolom, hogy ezekben a könyvekben sikerült az irodalom megközelítésének egy sajátos életműszerét is kialakítani, megvalósítani. Ezekben a könyvekben valamiféle rokonságot az teremt, hogy talán nem eklekticizmus, ha azt mondom: engem nem tudtak az irodalomtörténet-írásban érvényesülő különféle divatok lekötöni. Se a pozitívizmus, se a szellemtörténet, se a strukturalizmus, se az avantgárdal való elkötelezettség. Hanem a művekben az esztétikai értéket, az értéket létrehozó alkotóban pedig a személyiséget kerestem. Leginkább a lélektani jellegű megközelítést választottam, amikor ezeknek az alkotóknak a személyiségét próbáltam fölmutatni. Hogy melyek azok az élettények, élelmények, indítások, amelyek ezt az egyedüli, egyszeri, egyedi és sajátos életművet létrehozták. Ami a nevükhöz kötődik. Miért mások? Nem egy normatívához próbáltam mérni a műveiket. Ideológiai rendszereket sem állítottam föl, hogy ahhoz szabjam az életműüket. Hanem belülről próbáltam megérteni, fölmutatni, hogy sajátos életük milyen volt, hogyan tudták azt az életművet létrehozni, amit létrehoztak. A kritikák is azt szokták elmondani könyveimről, hogy nagy szerepet tulajdonítok a gyermekkor-nak. Tehát annak, hogy például Nagy László hol és mikor volt diák, hogy elmentem abba a pápai iskolába, ahol tanult, és kikerestem az érettségi bizonyítványát, és azt is

tudom, hogy miből felelt Pápán, amikor érettségizett. Vagy választ kerestem arra, hogyan és miért született Pilinszky Budapesten a Bábaképző Intézetben? Vagy mit jelentett Kodolányi számára a szellemi szülőföld, az Ormánság, ami egész életművében, azt hiszem, meghatározó, mert nemcsak az ormánsági témájú novellái, regényei, hanem a biblikus témájú vagy a magyar történelmi múltban játszódó regényei is elképzelhetetlenek enélkül: ha a tatárjárásról beszél, akkor is ott van a pécsváradi apátság, ahonnet elindítja Julianus útját... Így gondolom én azt, hogy ezekre a könyvekre a személyiség titkainak keresése során inkább a lélektani elemzés, és nem annyira az irodalomtörténeti vagy az ideológiai megközelítés a jellemző, és talán ezért lehet kézbe venni ezeket a könyveket akkor is, amikor majd új, nagy, összefoglaló monográfiák fognak az említett írókról megszületni. Mert ezek a könyvek olyanok voltak, mint az az ember, akinek egy ismeretlen erdőn kell keresztülmennie, és félelmében füttyül. Úgy írtam ezeket a könyveket, mint aki ismeretlen területen jár. Mert nem öt könyv állt rendelkezésemre, öt nagy monográfia, amiből megírhattam egy hatodikat.

A. Zs.: *Emlékszem egyik mondatára valamelyik könyvéből. Azt kérdezte ott: hogyan lehet egy nap alatt tízszer átlépni Magyarország és Jugoszlávia határát. Úgy, hogy végighajózzok a Dráván. Amit ír, annak mindig kézzelfogható magva van.*

T. T.: Hát persze... Az ilyenre szokták mondani, hogy realista. De ezt a realizmust én úgy képelem el, hogy egy fa nemcsak a látható törzse, hanem egy fának gyökere is van, ami nem látható. De amivel táplálkozik. Vagy ha azt a fát most nézem, akkor az lombtalanul egy geometriai rajz. De látom benne a levelet, a virágot és a gyümölcsöt is. Tehát én a realizmust ezzel a teljességgel, a tudatalattival és a tudatfölöttivel, a szellemivel és a lelkivel együtt értem. A legabsztraktabb kép is valóságos színekből, formákból tevődik össze. Egy lettrista vers is nyelvi anyagból építkezik. Az is, ami a neoavantgárd vagy a posztmodern körébe sorolható, számomra föld egy rejtvényt, és ezt is meg akarom fejteni. Novellaelemző könyvemben Csáth Gézától Esterházy Péterig jutottam el. Ahhoz az irodalomhoz is, amelyik ma születik, egy mai kritikusként kell hogy érzékenysége legyen. Az én számomra nem zárult le a magyar irodalom a magam olvasmányélményeivel vagy a Jelenkor szerkesztésével, vagy a közelmúltban meghalt nagy klasszikusokkal. Persze az is valóságos érzése lehet egy mai kritikusként, ha bizonytalan, ha nem lát értékeket, ha nem lát nagy fákat. Ez valóságos életérzés. Egy csodálatos nemzedék ment el a közelmúlt években és évtizedekben. És nemcsak a nagy öregek, a Füst Milánók és Tersánszkyk, Németh Lászlók és Illyés Gyulák, hanem a fiatalok is. Mert például ötvenvalahány éves korában meghalni Nagy Lászlónak ma Magyarországon mégiscsak tragikus halál... Hogy ennek a hiányérzetnek mi az oka? Sok oka van. Először is a közelmúlt szocialistának nevezett irodalompolitikája: a politikának az irodalommal való foglalkozása, ami nem engedte felnőni a fiatalokat. Illyés hány éves korában szerkesztett folyóiratot? Mikor jelent meg Radnóti első verseskötete? Ma negyvenéves „fiatalok” mutatkoznak be első verseskötetükkel, és hatvanadik évén túl szerkeszt folyóiratot Csoóri Sándor. Ha az a nemzedék, amelyet ma értékesnek mondunk, fiatalon jut levegőhöz, talán felnőhetett volna egy értékekben gazdagabb, élő magyar irodalom.

Elhangzott a Kossuth Rádióban 1993. febr. 14-én. Az interjút készítette és a műsört szerkesztette: ALBERT ZSUZSA.